

EBÜ HÂTİM er-RÂZÎ, Ahmed b. Hamdân

diği eser Hasan Minûcihr tarafından Tahran'da yayımlanmıştır (İsmâil b. Abdürresûl el-Uceynî, s. 294). Ebû Ya'kûb es-Sicistânî, Ebû Hâtîm'in yönelttiği tenkitler karşısında Nahşebî'yi müdafaa etmek için buna *en-Nuşra* adıyla bir reddiye yazmış, Hamîdüddin el-Kirmânî *er-Riyâz fi'l-ḥukm beyne's-şeyḥayn* (Beyrut 1960 [*er-Riyâz fi'l-ḥukm beyne's-sa'adeyn*]) adlı eserde ikisinin arasını bulmaya çalışmıştır (a.g.e., s. 254). 4. *el-Câmi'*. Fıkha dair olup günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemektedir (İbnü'n-Nedîm, s. 240). 5. *er-Rec'a*. Keysânîyye'nin ortaya attığı rec'at fikrini reddetmek gayesiyle yazıldığı müellifi tarafından belirtilmektedir (*Kitâbü'z-Zîne*, s. 312).

BİBLİYOGRAFYA:

Ebû Hâtîm er-Râzî, *A'lamü'n-nübüvve* (nşr. Salâh es-Sâvî — Gulâm Rızâ A'vânî), Tahran 1397/1977, s. 4-5, 6-9, 14-19, 69-76; a.m.f., *Kitâbü'z-Zîne* (nşr. Abdullah Sellûm es-Sâmerâî, *el-Gulûv ve'l-fırâku'l-Ġâliyye fi'l-ḥadâret-i'l-İslâmiyye* içinde), Bağdad 1982, s. 251-265, 312, ayrıca bk. nâşirin girişi, s. 230-240; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 240; Hamîdüddin el-Kirmânî, *el-Akvâlü'z-zehebîyye* (nşr. Salâh es-Sâvî), Tahran 1397/1977, s. 2-3, 9, 14; Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîṭü delâ'ili'n-nübüvve* (nşr. Abdülkerîm Osmanî), Beyrut 1966, II, 392, 398, 599; Bağdâdî, *el-Farḳ* (Kevserî), s. 170; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Bayburtluğil), s. 288, 289, 290; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mf-zân*, I, 164; İdrîs İmâdüddin, *Üyânü'l-aḥbâr ve fûnûnü'l-âşâr* (nşr. Mustafa Gâlib), Beyrut, ts. (Dârü'l-Endelûs), s. 168, 169; İsmâil b. Abdürresûl el-Uceynî, *Fehresetü'l-kütüb ve'r-resâ'il* (nşr. Alinakî Münzevî), Tahran 1344 hş./1966, s. 254, 293-294; Sezgin, GAS, I, 573; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1973, II, 188-190, 244, 252-253, 255, 261, 263, 296; Mehdi Muhakkik, *Bist Guftâr*, Tahran 1976, s. 35; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'e-tü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1977, II, 279-280, 299, 380; G. C. Anawati, "Textes arabes anciens édités en Egypte au cours de l'année 1957", *MIDEO*, IV (1957), s. 220-221; S. M. Stern, "Abû Hâtîm al-Râzî", *El'* (İng.), I, 125; H. Halm, "Abû Hâtem Râzî", *Elr.*, I, 315.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

EBÜ HÂTİM er-RÂZÎ,
Muhammed b. İdrîs

(أبو حاتم محمد بن إدريس الرازي)

Ebû Hâtîm Muhammed b. İdrîs
b. Münzir er-Râzî
(ö. 277/890)

Hadis hâfızı ve münekkîti.

195'te (810-11) Rey'de doğdu. Rey'in Derbû Hanzale mahallesinde oturduğu için Hanzalî nisbesiyle de anılır. Onun hem bu nisbeyi, hem de Temîmî ve Ga-

tafânî nisbelerini dedelerinin müttetiklerinden dolayı aldığı da rivayet edilmektedir. Ebû Hâtîm 209'da (824) Rey'de hadis tahsiline başladı. Daha sonra çeşitli ilim merkezlerini dolaşarak Asmaî, Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn, Affân b. Müslim, Âdem b. Ebû İyâs, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî başta olmak üzere birçok âlimden faydalandı. Kûfe, Basra, Mekke, Medine, Bağdat, Bahreyn, Mısır, Remle, Kudûs, Taberiye, Tarsus, Dimaşk, Humus, Antakya, Askalân ve Rakka'yı çok defa yaya olarak dolaştı. Yedi yıl süren bu ilk seyahatinde maddî imkânsızlıklar sebebiyle çok sıkıntı çekti. 214'te (829) bir yıl kalmak üzere gittiği Basra'da parası tükenince elbiselerini satmaya başladı ve sekiz ay sonra oradan ayrılmak zorunda kaldı. Yirmi yaşına geldiğinde adı geçen şehirlerin çoğunu birkaç defa dolaşmıştı. İkinci seyahatini 242-245 (856-859) yılları arasında yaptı.

Kendisinden oğlu İbn Ebû Hâtîm, hocaları Yûnus b. Abdûlâlâ, Abde b. Süleyman ve Rebî' b. Süleyman el-Murâdî, arkadaşları Ebû Zûr'a er-Râzî ile Ebû Zûr'a ed-Dimaşkî, ayrıca Ebû Dâvûd, Nesâî gibi tanınmış muhaddisler rivayette bulundular. İbn Hacer ondan Buhârî'nin de hadis rivayet ettiğini söylemektedir.

Emîrû'l-mü'minin fi'l-hadis* unvanına sahip olan Ebû Hâtîm râvileri bütün yönleriyle tanır, rivayetlerdeki ince kusurları (illet) hemen farkedirdi. Ashabın ihtilâf ettiği konuları, tâbiînin ve daha sonraki nesillerin fikhî görüşlerini de iyi bilirdi. Titiz bir münekkîti olduğu için onun güvenilir kabul ettiği şahısların rivayetinde tereddüt edilmemiş, fakat zayıf saydığı kişiler hakkındaki kanaatinin diğer münekkîtlerin görüşlerine başvurulduktan sonra dikkate alınması tavsiye edilmiştir. Hâfızası çok güçlüydü. Tâbiînin tanınmış muhaddisi İbn Şihâb ez-Zühri'nin rivayetleri üzerinde ihtisas yapmış olan hadis hâfızı Muhammed b. Yahyâ ez-Zühri Rey'e geldiğinde Ebû Hâtîm ona Zühri'nin rivayetlerinden on üçünü okudu. Zühri bunlardan on tanesini bilmediğini itiraf etti. Kaynakların bildirdiğine göre hadis hâfızı Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî'nin ilim meclisine katıldığı bir gün orada bulunanlara, kendisinin duyamadığı hadisleri rivayet edenlere hadis başına 1 dirhem vereceğini vaad etti, ancak kimse onun bilmediği bir hadis rivayet edemedi. Hocası hadis hâfızı Yûnus b. Abdûlâlâ, onunla Ebû Zûr'a er-Râzî'nin Horasan'ın iki büyük imamı olduğunu belirtir ve hayatta bulunmala-

rının müslümanlara rahmet olduğunu söylerdi.

Ebû Hâtîm'in en büyük eseri, İbn Ebû Hâtîm diye tanınan oğlu Abdurrahman olmuştur. Abdurrahman, kendisinin hadis râvileri hakkındaki kanaatlerini, *el-Cerḥ ve't-ta'dil* başta olmak üzere hemen tamamı günümüze gelmiş olan eserlerinde bir araya getirmiştir.

Ebû Hâtîm er-Râzî Şâban 277'de (Kasım 890) Rey'de vefat etti. 275 (888) yılında Bağdat'ta öldüğü de rivayet edilmektedir.

Ebû Hâtîm hadis sahasında meşhur olmakla birlikte itikadî konularla da ilgilenmiş ve Ebû'l-Kâsım et-Taberî'den nakledildiğine göre eserlerinde akaid meselelerine de yer vermiştir. Fuat Sezgin, İbn Ebû Ya'lâ'nın ifadesine dayanarak Ebû Hâtîm'in *el-l'tikâd* adlı bir eser yazdığını kaydederse de *Ṭabaḳâtü'l-Ḥanâbile*'de bu hususta açık bir bilgi mevcut değildir. Bazı itikadî görüşlerine yer veren Zehebî de onun böyle bir kitabından söz etmemiştir. Ebû Hâtîm'in ilmi şahsiyeti ve görüşleri hakkında bilgi veren oğlu ve talebesi Abdurrahman'ın *er-Red'ale'l-Cehmiyye* adıyla bir eser yazmış olması, onun akaid sahasına da ilgi duyduğunun bir işareti sayılabilir. Ebû Hâtîm, akaid konularında sadece nakle bağlı kalınması gerektiğini savunmuş ve bid'at kabul ettiği kelâm ilmi-ne karşı çıkmıştır. İlâhî isimler ve sıfatlar, imanın tarifi ve mahiyeti, âhiret hal-leri ve ashabın tebcili konularında Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Ebû Ubeyd, Buhârî gibi selef âlimlerinin görüşlerine uymuştur. Bazı kaynaklarda aşırı bir Şii olduğuna ilişkin rivayetlere rastlanırsa da (İbn Hacer, IX, 34) onun Selefiyye'ye mensup olduğuna şüphe yoktur. Şiilik'le itham edilmesi, *tafdîl** konusunda Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan üstün görmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Ebû Hâtîm'e göre ehl-i bid'atın âlâmeti ehl-i hadisin görüşlerine karşı çıkmak, Cehmiyye'nin âlâmeti Ehl-i sünnet'e Müşebbihe veya Nâbite nazarıyla bakmak, Kaderiyye'nin âlâmeti ise Ehl-i sünnet'i Mücbire diye adlandır-maktır.

Eserleri. Hiçbiri tam olarak günümüze gelmemiş olan eserleri şunlardır: 1. *Kitâbü'z-Zühd*. Bu eserden seçilerek meydana getirilen bir nüsha Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye'dedir (Mecmua, nr. 28/10, vr. 138^a-146^b). 2. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-âzîm*. Eserin III. cildi Medine'de el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye'de bulunmaktadır (Tef-

sir, nr. 49). Hadis râvileri hakkındaki bazı görüşleri ise Berzâî tarafından bir araya getirilmiştir (bk. BERZÂÎ). Bunlardan başka Ebû Hâtîm'in günümüze kadar gelip gelmediği bilinmeyen *Ṭabaḳātü't-tâbi'în* ve *el-Câmi' fi'l-fıkh* adlı eserleri de bulunmaktadır. Bağdatlı İsmâîl Paşa ile (*Hediyetü'l-ârifîn*, II, 19) Ziriklî ve Kehhâle'nin ona nisbet ettikleri *Kitâbü'z-Zîne* ile yine Ziriklî'nin ona ait olduğunu söylediği *A'lâmü'n-nübüvve*, İsmâiliye ye dâisi Ebû Hâtîm er-Râzî'ye aittir (bk. EBÜ HÂTİM er-RÂZÎ, Ahmed b. Hamdân).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 349-372; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, II, 73-77; İbn Ebû Ya'lâ, *Ṭabaḳâtü'l-Hanâbile*, I, 284-286; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 311; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIII, 247-263; a.m.f., *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 567-569; a.m.f., *el-Üllûv li'l-âliyyi'l-gaffâr*, Medine 1388/1968, s. 139; Safedî, *el-Vaḳf*, II, 183; Sübkî, *Ṭabaḳât*, II, 207-211; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 31-34; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 171; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IX, 35; Sezgin, *GAS*, I, 153; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 19; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), VI, 27.

İBRAHİM CANAN

EBÜ HÂTİM es-SİCİSTÂNÎ

(bk. SİCİSTÂNÎ, Ebû Hâtîm).

EBÜ HAYSEME, Zühayr b. Harb

(أبو خيثمة زهير بن حرب)

Ebû Hayseme Zühayr b. Harb
b. Şeddâd (Eştâl) en-Nesâî
(ö. 234/849)

Hadis hâfızı.

160'ta (776-77) Nesâ'da doğdu. Bağdâdî, Hareşî ve Şeybânî nisbeleriyle de anılır. Dedesinin adı Eştâl iken Arapça söyleyişle Şeddâd olarak değiştirilmiştir. Bu onun Türk asıllı olduğunu göstermektedir. Ebû Hayseme'nin Nesâ'da hangi tarihe kadar kaldığı kesin olarak bilinmemekle beraber çocukluğunu burada geçirdiği anlaşılmaktadır. İlim tahsili için birçok seyahat yaptığından bahsedilirse de bunların nerelere yapıldığı hususunda bilgi yoktur.

Bağdat'ta Hüseyim b. Beşîr'den hadis tahsil eden Ebû Hayseme, Süfyân b. Uyeyne, İsmâîl b. Uleyye, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, Vekî, Abdürrezzâk b. Hemmâm ve Yezîd b. Hârûn gibi tanınmış muhaddislerden hadis rivayet etti. Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn ile görüştü. Tahsilini tamamladıktan sonra Bağdat'a yerleşti. Başta Bu-

hârî ve Müslim olmak üzere Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtîm er-Râzî, Bakî b. Mahled gibi hadis ilminin önde gelen imamları kendisinden hadis öğrendi. Rivayetleri Tirmizî'nin *es-Sünen*'i dışında *Kütüb-i Sitte*'de yer almıştır. Ömrünü hadis öğrenmek ve öğretmekle geçiren Ebû Hayseme 7 Şâban 234 (6 Mart 849) tarihinde Bağdat'ta vefat etti.

Bütün kaynakların güvenilir bir muhaddis olduğu hususunda birleştikleri Ebû Hayseme'den Yahyâ b. Maîn, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Kânî gibi tanınmış muhaddisler övgü ile söz etmişlerdir. İbn Ebû Hayseme diye tanınan oğlu Ahmed ve torunu Muhammed de hadis ilmiyle meşgul olmuşlardır.

Eserleri. Kaynaklarda birçok kitap yazdığı, özellikle *cerh ve ta'dil** alanında çalışmalar yaptığı zikredilen Ebû Hayseme'nin sadece *Kitâbü'l-İlm* adlı eseri günümüze ulaşmıştır. İlim önemine dair 164 hadis ihtiva eden eser Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî tarafından yayımlanmış (Dimaşk 1385/1965), ayrıca Salih Tuğ tarafından tahkik edilerek Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1984). Kaynaklarda adı geçen *Kitâbü'l-Müsned*'in ise günümüze gelip gelmediği bilinmemektedir. Kâtib Çelebi (*Keşfü'z-zunûn*, I, 295) ve Kehhâle (*Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IV, 186), Ebû Hayseme'nin *Târîhu ruvâtî'l-hadîs* adlı bir eserinden söz ederlerse de bu kitabın Ebû Hayseme'nin oğlu Ahmed'e ait olduğu diğer kaynaklarda belirtilmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Ṭabaḳât*, VII, 354; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 429; a.m.f., *et-Târîhu's-şagîr*, II, 362; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 482-484; Mizî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 402-406; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XI, 489-492; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 343; *Keşfü'z-zunûn*, I, 295, 582; II, 1440; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 80; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 375; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 87; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IV, 186; Sezgin, *GAS*, I, 107.

SALİH TUĞ

EBÜ HAYSEME el-ENSÂRÎ

(أبو خيثمة الأنصاري)

Ebû Hayseme Mâlik b. Kays
b. Hayseme el-Ensârî

Sahâbî.

Künyesiyle meşhur olduğu için adını tesbit etmekte güçlük çekilmekte, çeşitli kaynaklarda Abdullah b. Hayseme ve Sa'd b. Hayseme diye de geçmektedir. Medineli olup Hazrec kabilesine men-

suptur. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Bedir Gazvesi'nde bulunduğu kesin olmamakla beraber Uhud'dan itibaren bütün gazvelere katıldığı bilinmektedir.

Ebû Hayseme, Tebük Seferi ile ilgili tutumu sebebiyle tanınmıştır. Hz. Peygamber ashaba Tebük Gazvesi'ne hazırlanmalarını emrettiği zaman mevsim oldukça sıcaktı. Taîf seferinden yeni döndüğü için bazı sahâbîler yol yorgunluğunu henüz atamamışlar, münafıkların müslümanları bu seferden vazgeçirme yolundaki gayretlerinden etkilenmişlerdi. Seferle katılmayan sahâbîlerden biri de Ebû Hayseme idi. İslâm ordusu yola çıktıktan birkaç gün sonra, çardakları kurup soğuk suları ve lezzetli yemekleri hazırlayan hanımlarının kendisini bekledikleri bir sırada Ebû Hayseme Hz. Peygamber'i düşündü. Geçmiş ve gelecek bütün günahları bağışlandığı halde onun yakıcı güneş altında savaşa gitmesinin, kendisinin ise rahat bir yerde oturmasının doğru olmadığını anladı. Silâhlarını kuşanarak atına bindi ve Tebük'e doğru yola çıktı. Kendisi gibi sefere katılmakta geçikmiş olan Umeyr b. Vehb el-Cumahî ile birlikte Tebük'e vardı.

Resûl-i Ekrem Ebû Hayseme'nin sefere katılmamasına üzülmüştü. Uzak-tan birilerinin geldiği kendisine haber verilince onlardan birinin Ebû Hayseme olmasını temenni etti. Gelenin o olduğunu öğrenince çok sevindi ve kendisine, "Ey Ebû Hayseme! Az kaldı helâk olacaktın" dedi. On günlük bir gecikme ile Tebük Gazvesi'ne katılan Ebû Hayseme'ye Resûlullah dua etti.

Şairliği de olan Ebû Hayseme bir şiirinde bu olayı, bir başka şiirinde Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb'in Bedir Gazvesi'nden sonra Medine'ye gidişi sırasında çektiği sıkıntıları anlatmıştır. Sadece bir hadis rivayet ettiği bilinmekte olup Tevbe sûresinin 79 ve 118. âyetlerinin onun hakkında nâzil olduğu nakledilmektedir.

Ebû Hayseme'nin vefat tarihi belli değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 1075; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 655-656; II, 520-521; Taberî, *Târîh*, Kahire 1323, III, 143-144; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Kahire 1397, II, 217; İbnü'l-Cevzî, *Zâdû'l-mesir*, Dimaşk 1965, III, 476; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, V, 46; VI, 93-94; a.m.f., *el-Kâmil*, II, 378; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 7-8; İbn Hacer, *el-İşâbe*, IV, 54; a.m.f., *Fethu'l-bârî*, Beyrut 1348, VIII, 94-95; Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, II, 125-126; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, Kahire 1964, III, 105-106.

ASRİ ÇUBUKÇU